PROBLEMA TRANZIȚIEI PUTERII POLITICE DIN BUGEAC ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIV-LEA

Alexandru BEJENARU
Doctorand
Universitatea de Stat din Moldova
ID ORCID: 0000-0001-6508-3917

CZU: 94:321.01(498.7)"13"
DOI: https://doi.org/10.59295/lrr2023.10

Summary:

The problem of the transition of political power in Bugeac in the 2nd half of the 14th century

The issue of the political transition of Budjak from the Golden Horde to the Principality of Moldova remains a major topic in modern historiography, showcasing different versions and interpretations of the events that took place in the second half of 14th century. In the present study, a new vision is proposed based on the reevaluation of the plausible chronological interval of the withdrawal of the Tatar forces from the south of the Pruto-Dniester interfluve and the reinterpretation of the dating and origins of the List of Russian Cities, Far and Near, placing the moment of the transition of power in Budjak between the years 1369-1374, during the reign of Lațcu, prince of Moldavia.

Key words: *Budjak, Cetatea Albă, Golden Horde, Lațcu, Grand Duchy of Lithuania, Old Orhei, the land of Demetrius, Principality of Moldavia.*

Subiectul tranziției controlului politic asupra teritoriilor Bugeacului din partea Hoardei de Aur în folosul Țării Moldovei reprezintă o temă activ discutată și analizată în cadrul istoriografiei române de-a lungul multor ani. Lipsa izvoarelor narative, care ar fi putut înfățișa direct modul și circumstanțele în care a avut loc retragerea tătarilor și instalarea puterii teritoriale a voievozilor de la Suceava, precum și numărul redus al mărturiilor documentare, numismatice și arheologice au generat mai multe fluctuații în aprecierile specialiștilor despre evenimentele din regiunea Bugeacului în a doua jumătate a secolului XIV. Scopul principal al studiului de față va fi examinarea

Una din problemele majore constă în determinarea exactă a momentului înfăptuirii tranziției controlului politic în spațiul dintre Dunăre, Prut și limanul Nistrului, fiind exprimate mai multe opinii în cadrul istoriografiei române. N. Iorga susținea că Cetatea Albă a ajuns în componența Moldovei „pe la 1390", ținând cont de renumita formulă „de la munți până la mare" care a

fost utilizată în cancelaria lui Roman I (1391-1394)[1]. C. Racoviţă a preluat opinia istoricului interbelic polonez O. Górka, care presupunea prezenţa Cetăţii Albe în componenţa Lituaniei până la 1390, după care ar fi avut loc cedarea ei în folosul Moldovei la îndemnul regelui Poloniei[2]. Gh. I. Brătianu a infirmat această ipoteză, susţinând că Cetatea Albă a fost preluat de domnii Moldovei în acelaşi timp cu celelalte teritorii controlate de tătari şi fixând acest eveniment în ultimul sfert al secolului XIV[3].

Ş. Papacostea observa că la momentul anului 1386 pe teritoriile dintre Carpaţi şi Nistru existau doar două state româneşti în frunte cu Petru Muşat (1375-1390) şi Constantin, atestat împreună cu domnul Moldovei în documentul din registrul Massariei Caffei, emis pe 14 august al aceluiaşi an[4]. Şt. S. Gorovei presupune că marele duce al Lituaniei Algirdas (1345-1377) a preluat după alungarea tătarilor în 1368 şi teritoriile dintre Dunăre şi limanul Nistrului, inclusiv Cetatea Albă, iar între 1377-1378 teritoriile respective au ajuns în componenţa Moldovei fie „în baza unei alianţe dinastice", fie pe cale militară[5]. Şt. Andreescu critica această poziţie şi considera că după 1386 a mai persistat autoritatea politică a tătarilor, aducând în calitate de argumente două însemnări genoveze despre „domnul tătarilor Kutlubuga, aflat în conflict împotriva Solkhatului (principala reşedinţă tătărească din Crimeea în perioada dominaţiei Hoardei de Aur – n.n.)" din perioada conflictului Caffei împotriva tătarilor în 1386-1387, de unde istoricul face concluzia, că merge vorba de Kutlubuga, care „a îndrăznit să se înfrunte puterea hanului Toktamâş" şi era pe atunci stăpân al Bugeacului[6].

Limita cea mai târzie a instalării puterii domnilor moldoveni în Bugeac poate fi stabilit în legătură cu consecinţele crizei politice interne al Hoardei de Aur, cunoscută mai bine sub numele de «великая замятня» în cronicile ruse, care a permis primilor voievozi să înainteze pe teritoriile controlate de diferiţi demnitari tătari de periferie. Stabilizarea noii frontiere de-a lungul Nistrului şi recunoaşterea sa cel puţin de facto în calitate de nou status-quo

[1] N. Iorga. *Chestiunea Dunării (Istorie a Europei Răsăritene în legătură cu această chestie)*. Văleniide-Munte: Editura Societăţii „Neamul Românesc", 1913, p. 171; *Documenta Romaniae Historica. A. Moldova*. Volumul I (1384-1448). Alcăt. şi coord.: C. Cihodaru, I. Caproşu şi L. Şimanschi. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975 (în continuare – DRH, A, I) doc. 2, pp. 3-4; doc. 3, pp. 4-5; doc. 4, pp. 5-6.

[2] C. Racoviţă. *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei (1387-1432)*. În: *Revista Istorică Română,* X, 1940, p. 317.

[3] Gh. I. Brătianu. Demetrius princeps Tartarorum (ca. 1360–1380). În: *Revue des Etudes Roumaines*, nr. 9-10, 1965, Paris, pp. 45-46.

[4] Ş. Papacostea. La începuturile statutului moldovenesc. Consideraţii pe marginea unui izvor necunoscut. În: *Studii şi materiale de istorie medie,* vol. VI, 1973, pp. 45-47.

[5] Şt. S. Gorovei. *Întemeierea Moldovei: probleme controversate*, ed. a 2-a. Iaşi: Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2014, pp. 193-194, 204.

[6] Şt. Andreescu. Note despre Cetatea Albă. În: *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. XVIII, 2000, pp. 61-62.

regional trebuia să fi avut loc până la venirea la putere a hanului Toktamâș în anul 1380, care a pus capăt crizei interne şi a dus o politică agresivă de reînvigorare a poziţiilor Hoardei de Aur în Europa Răsăriteană[7]. Versiunea dată este confirmată de apariţia primei menţiuni în arhivele municipale ale Lvovului a unei tranzacţii comerciale dintre Klepel, un negustor originar din Cracovia, şi un oarecare Zimmerman din oraşul Siret în anul 1382,[8] iar puţin mai târziu, în 1386 un alt negustor cracovian, Nikolaj Morsztyn, a fost atacat şi jefuit în călătoria sa prin Moldova.[9] Ambele episoade indică activitatea „drumului moldovenesc" în anii 1380', fapt ce confirmă schimbarea statutului politic al Bugeacului şi prezenţa principalului port al acestei căi comerciale, Cetatea Albă,[10] sub autoritatea domnilor Moldovei. Momentul cel mai verosimil al înfăptuirii acestui fapt este comun acceptat în istoriografia română ca fiind perioada de după anul 1368, când îşi sistează activitatea principalele centre tătăreşti de emisie a monetelor la Orheiul Vechi şi Costeşti, iar cultura cu ceramică roşie-gălbuie (atribuită, tradiţional, localităţilor subordonate Hoardei de Aur) dispare în interfluviul pruto-nistrean.[11]

O precizare mai strictă a intervalului cronologic al instalării autorităţii domnului Moldovei în Bugeac poate oferi *Lista oraşelor ruseşti îndepărtate şi apropiate*, în care figurează principalele localităţi amplasate la răsărit de Carpaţi, inclusiv Chilia şi Cetatea Albă[12]. Datarea acestui izvor valoros a provocat înaintarea diferitor versiuni în cadrul istoriografiei sovietice şi post-sovietice, care s-au răsfrâns ulterior şi asupra viziunilor exprimate în cadrul şcolii istorice româneşti. Rezultatele curente ale acestor discuţii joacă un rol major în analiza istoriei timpurii a Ţării Moldovei, ţinând cont de faptul că *Lista oraşelor ruseşti…* reprezintă primul izvor documentare care enumeră principalele centre urbane ale principatului românesc est-carpatic.

Prima analiză majoră a textului *Listei oraşelor ruseşti…* în perioada postbelică a fost oferită de către M. N. Tihomirov, care susţinea întocmirea acestui text în Novgorod (judecând după apariţia celei mai timpurii versiuni a acestui text în *Letopiseţul I de la Novgorod*) între 1387 (când a fost edificat oraşul Porhov menţionat în sursă) şi 1392 (conform istoricului rus, acest an reiese din perioada controlului politic al Ţării Româneşti asupra Dobrogei între

[7] Р. Ю. Почекаев. *Цари ордынские. Биографии ханов и правителей Золотой Орды,* Изд. 2-е, испр. и доп.. Санкт-Петербург: ЕВРАЗИЯ, 2012, сс. 194-195.
[8] P. P. Panaitescu. Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în Evul Mediu. În: Idem, *Interpretări româneşti. Studii de istorie economică şi socială*, Bucureşti, 1947, p. 109.
[9] S. Kutrzeba. *Handel Polski ze Wschodem w wiekach srednych*. Kraków: Druk. „Czasu", 1903, p. 74
10 P. P. Panaitescu. Legăturile moldo-polone în secolul XV şi problema Chiliei. În: *Romanoslavica*, nr. 3, 1958, nr. 3, p. 95.
[11] I. Chirtoagă. *Din istoria Moldovei de sud-est până în anii '30 ai sec. al XIX-lea*. Chişinău: Editura Museum, 1999, pp. 66-67.
[12] М. Н. Тихомиров. Список русских городов дальних и ближних. В: Исторические записки, Т. 40, 1952, с. 223.

anii 1390-1391; existenţa „oraşelor kievene şi smoleniene" separate de cele „lituaniene", conform lui M. N. Tihomirov, indicau crearea *Listei* la sfârşitul secolului al XIV-lea, pe când Kievul era încă un cnezat distinct sub controlul lui Skrigailo, iar Smolenskul încă nu a fost cucerit de forţele lui Vytautas, ceea ce se va întâmpla în 1395[13]. B. A. Rybakov propunea datarea *Lista oraşelor ruseşti*... în anul 1396, orientându-se după includerea textului respectiv în letopiseţele *Voskresenskaia, Ermolinskaia* şi *Nikonovskaia* pentru anii 1395 şi 1396. Acelaşi istoric sovietic admitea însă în calitate de origine a acestui izvor listele regionale din anii 1380-1390 de origine ecleziastică, iar locul apariţiei *Lista oraşelor ruseşti*... ar fi fost cancelaria mitropolitului Chiprian din Kiev[14]. A. N. Nasonov de asemenea indica cercurile ecleziastice din Kiev în calitate de autori ai acestui text, dar susţinea că la baza *Listei* se aflau surse din punct de vedere cronologic diferite, cel puţin în cazul „oraşelor volâniene"[15]. În studiul său consacrat geografiei istorice a Moldovei, L. L. Polevoi atribuia alcătuirea *Listei oraşelor ruseşti*... către anii 1390'[16].

O sinteză generală a opiniilor exprimate anterior în problema periodizării originilor *Listei oraşelor ruseşti*... a fost formulată de E. P. Naumov, care a aderat la poziţiile lui B. A. Râbakov şi A. N. Nasonov privind originea bisericească a *Lista oraşelor ruseşti*... din cancelaria mitropolitului Chiprian, fixând apariţia acestui izvor între anii 1394-1396, adică imediat după căderea patriarhiei de la Târnovo şi începutul reorganizării ecleziastice a fostelor teritorii din cel de-al Doilea Ţarat al Bulgariei de către reprezentanţii Constantinopolului. Acelaşi istoric considera că apariţia categoriei „oraşelor bulgare şi volohe" se datora transferării fostului mitropolit al Moldovei, Ieremia, la Târnovo şi presupunea o subordonare temporară acestuia a exarhatelor de Vidin şi Cavarna, încercând totodată să conecteze prezenţa acestora în *Lista oraşelor ruseşti*... de existenţa unui proiect ambiţios al mitropolitului Chiprian de a subordona Kievului eparhiile din Moldova şi Bulgaria în detrimentul intereselor Patriarhiei ecumenice[17]. A. V. Podosinov împărtăşeşte argumentarea lui E. P. Naumov despre rolul mitropolitului Chiprian în apariţia *Listei* şi periodizarea acesteia, însă afirma că de fapt Smolenskul a fost locul elaborării acestui document, aducând în calitate de argumente schimbarea criteriului geografic al enumerării oraşelor (direcţia de sud-vest spre nord-est fiind modificată după „oraşele smolenskiene"

[13] *Ibidem*, p. 217; Idem, Русское летописание. Москва: «Наука», 1979, с. 88.
[14] Б. А. Рыбаков. *Древние русы. К вопросу об образовании ядра древнерусской народности в свете трудов И. В. Сталина*. В: Советская археология, XVII, 1953, сс. 31-32.
[15] А. Н. Насонов. *История русского летописания XI – начала XVIII века*. Москва: «Наука», 1969, сс. 275-277.
[16] Л. Л. Полевой. *Очерки исторической географии Молдавии XIII-XV вв*. Кишинев: «Штиинца», 1979, сс. 59, 61.
[17] Е. П. Наумов. *К истории летописного «Списка русских городов дальних и ближних»*. В: Летописи и хроники. Сборник статей 1973 г. Москва: 1974, сс. 154-157.

pe direcţia de sud-est spre nord-vest) şi amplasarea Smolenskului în mijlocul geografic al *Listei oraşelor ruseşti*..., faţă de care centrele „kievene", „podoliene" şi „volâniene" erau „oraşe îndepăratate", iar cele din regiunea Moscovei şi Novgorodului, dimpotrivă, „oraşe apropiate"[18].

În cadrul istoriografiei post-sovietice, status-quo-ul privind datarea *Listei oraşelor ruseşti*... la sfârşitul secolului XIV a fost întrerupt de istoricul rus V. I. Yanin, care a pus sub semnul îndoielii concluziile formulate anterior de M. N. Tihomirov, atrăgând atenţia asupra faptului că între anii 1387-1392 localităţile din jurul Rjevului deja nu puteau fi incluse în rândul „oraşelor lituaniene", ci au devenit deja parte a „oraşelor zalesyene". În schimb, regiunea Rjevului a fost sub controlul politic al Lituaniei până în anul 1381, când tronul lituanian a fost ocupat de Kejstutis şi de pe timpul căruia frontiera cu Moscova în acest segment a rămas neschimbată, după cum reiese din textul tratatului moscovito-lituanian din 1449. Cât despre *terminus post quem* al creaţiei *Listei oraşelor ruseşti*..., V. I. Yanin propune anul 1375, argumentând această opţiune prin prezenţa încă la acel moment al Rjevului în componenţa Lituaniei, precum şi prin edificarea Kremlinului de piatră în Moscova în 1367 şi celui de-al patrulea zid de apărare al Pskovului – fapte care au fost consemnate în *Listă*. Contradicţiile existente în textul izvorului cercetătorul rus le explică prin intervenţia unui redactor din Novgorod după anul 1435 în textul original al acestui vechi izvor istoric şi geografic, din cauza căruia diferite versiuni păstrate ale aceeaşi *Liste* în letopiseţele conţin abateri în enumerarea toponimelor din vecinătatea Novgorodului[19].

Discuţii privind originea şi datarea *Listei oraşelor ruseşti*... au apărut ulterior şi în cadrul istoriografiei române, atenţia principală fiind focusată pe cazul menţiunii Colomeei şi a „cetăţuii de pe Ceremuş" în rândurile „oraşelor bulgare şi volohe". O bună parte dintre concluziile formulate sunt similare cu cele ale istoricilor sovietici privind datarea izvorului cu sfârşitul secolului XIV. Startul analizei acestui izvor în spaţiul naţional a fost dat de A. Andronic, care milita pentru apariţia *Listei oraşelor ruseşti*... după 1388 – moment în care, conform istoricului, „Colomeea intrase în componenţa statului moldovenesc". Deşi A. Andronic era familiarizat cu versiunea similară expusă de M. N. Tihomirov a datării textului şi fixează în concordanţă cu ea anul 1391 în calitate de *terminus ante quem*, istoricul român exprima convingerea că fragmentul privind oraşele din Ţara Moldovei era creat „probabil în cancelaria mitropolitului Kiprian al Kievului şi al întregii Rusii"[20]. Constantin C. Giurescu în studiul său consacrat

[18] А. В. Подосинов. *О принципах построения и месте создания «Списка русских городов дальних и ближних»*. В: Восточная Европа в древности и средневековье. Москва: 1978, сс. 40, 47-48.
[19] В. Л. Янин. *Новгород и Литва: пограничные ситуации XIII-XV веков*. Москва: Издательство Московского Университета, 1998, сс. 61-70.
[20] A. Andronic. Oraşe moldoveneşti în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare ruseşti. În: *Romanoslavica,* XI, Istorie, 1965, p. 210.

oraşelor Ţării Moldovei credea însă că autorul *Listei oraşelor ruseşti*... s-a inspirat în enumerarea aşezărilor pe unele liste regionale, iar absenţa unei asemenea liste pentru localităţile Ţării Româneşti ar explica absenţa lor în izvorul original[21]. Alte viziuni exprimate în cadrul istoriografiei române nu au variat substanţial în privinţa datării: C. Cihodaru propunea anii 1389-1392[22], Ştefan S. Gorovei fixa momentul creaţiei *Listei* în jurul anului 1390[23], V. Spinei – în jurul anului 1395[24], iar L. Rădvan – în intervalul anilor 1387-1396 cu o înclinare mai mare spre sfârşitul acestei perioade[25].

O viziune alternativă privind datarea *Listei oraşelor ruseşti*... a fost formulată de I. Eremia, promovând originea cronologică mai timpurie a acestei surse. Revizitând principalele opinii exprimate pe subiectul respectiv, I. Eremia completează argumentele aduse de V. I. Yanin cu observaţiile istoricului polon Zdislaw Spieralski privind cedarea Pocuţiei şi a Ţării Şipenţului din partea Ungariei în folosul Moldovei între anii 1370-1387, atrăgând totodată atenţia asupra faptului că între 1388 şi anii 1430' şi 1440' oraşul Colomeea nu a fost parte componentă a principatului est-carpatic[26]. Astfel, în viziunea sa, *Lista oraşelor ruseşti*... putea fi redactată mult mai devreme, între anii 1375-1381, iar într-un studiu mai târziu acest interval este îngustat până la anii 1377-1382, începând cu anul încheierii păcii dintre Ungaria şi Lituania care a confirmat trecerea Rusiei Roşii în folosul Coroanei maghiare şi terminând cu anul morţii lui Ludovic I de Anjou (1340-1382)[27].

Trecând prin revistă opiniile referitoare la *Lista oraşelor ruseşti*... atât în istoriografia sovietică şi post-sovietică, cât şi în cea română, aducem în atenţie punctul de vedere prezentat de Gr. Miheev în cadrul Conferinţei internaţionale de la Vilnius „Uniunea Europeană şi moştenirea culturală a Bizanţului – Comunitatea Bizantină a Naţiunilor şi importanţa sa pentru civilizaţia Europeană" în 2013[28]. Cercetătorul semnalează o contradicţie majoră în fixarea de către V. I. Yanin a anului 1375 în calitate de *terminus post quem* al creaţiei *Listei oraşelor ruseşti*... şi admiterea intervenţiei redactorului novgorodian

[21] C. C. Giurescu. *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, ed. a II-a. Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1997, pp. 71-72.
[22] C. Cihodaru. *Începuturile vieţii urbane în Iaşi*. În: *Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al.I. Cuza" din Iaşi*, Seria nouă, A, Istorie, XVIII, 1971, fasc. 1, pp. 31, 37.
[23] Şt. S. Gorovei. La începuturile oraşului Bacău. În: *Carpica*, XVIII-XIX, 1986-1987, p. 265.
[24] V. Spinei. *Moldova în secolele XI-XIV*. Chişinău: Editura Universitas, 1994, p. 44.
[25] L. Rădvan. *Oraşele din Ţările Române în Evul Mediu: sfârşitul secolului al XIII-lea - începutul secolului al XVI-lea*. Iaşi: Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2011, pp. 180, 252.
[26] I. Eremia. *Statutul juridic internaţional al Ţării Moldovei (de la origini şi până la începutul secolului al XVI-lea)*, Chişinău, 2010, pp. 59-60; *Idem*, Stăpânirile domnilor Ţării Moldovei dincolo de Nistru – Cetatea Cern. În: *Studia Universitatis Moldaviae*, 2022, nr. 4 (154), p. 7.
[27] *Idem*, Unele consideraţii privind hotarele Ţării Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – Pocuţia şi Colomeea. În: *Tyragetia*, s.n., vol. IV [XIX], nr. 2, 2010, p. 89.
[28] Textul comunicării lui Grigorie Miheev este disponibil în limba rusă pe următorul link: podvinskij.jimdofree.com/список-русских-городов/ (accesat: 12.11.2023)

în textul original, arătând că corecţia menţiunii celui de-al patrulea zid al Pskovului poate sugera o altă limită mai timpurie al întocmirii documentului în cauză.

Preluând viziunea împărtăşită de B. A. Râbakov, A. N. Nasonov şi E. P. Naumov despre legătura directă dintre *Listă* şi activitatea mitropolitului Chiprian, Gr. Miheev susţine că întocmirea acestui izvor putea să aibă nu în anii exercitării de către acesta a funcţiilor mitropolitului de Kiev şi al întregii Rusii (1375-1406), ci în baza călătoriei lui Chiprian în calitate de sol al patriarhiei Constantinopolului în anii 1373-1374 spre cnezatele ruseşti pentru împăcarea partidei „lituaniene" susţinută de marele duce Algirdas şi a celei „moscovite" în frunte cu mitropolitul Alexie, de-facto liderul Moscovei pe timpul minoratului marelui cneaz Dmitrii Ivanovici (1359-1389), în conflictul pentru episcopatele mitropoliei Kievului. Cronologia propusă a întocmirii *Listei oraşelor ruseşti*... coincide cu localităţile subordonate încă la acel moment Patriarhiei de la Târnovo şi celui de-al Doilea Ţarat al Bulgariei după înfrângerea forţelor lui Ivan Şişman (1371-1395) în bătălia de pe Mariţa pe 26 septembrie 1371 şi pierderea oraşelor din sudul Bulgariei în folosul Imperiului Otoman[29].

Un argument major în favoarea întocmirii *Listei oraşelor ruseşti*... înainte de anul 1375 reprezintă decizia conciliului convocat la Moscova cu participarea lui Chiprian în martie 1374 de a-l hirotonisi pe arhimandritul mănăstirii Pechersky-Voznesenskii Dionisie în calitate de episcop al eparhiilor Suzdalului, Nizhnii Novgorod şi Gorodeţ. Ţinând cont de distingerea categoriei oraşelor regiunii Nizhnii Novgorod de cele din regiunea Suzdalului, Gr. Miheev concludе că textul original al enumerării tuturor oraşelor ruseşti a apărut dinaintea deciziei conciliului de la Moscova şi serveşte ca *terminus ante quem* al *Listei oraşelor ruseşti*. Misiunea lui Chiprian în calitate de sol al Patriarhiei ecumenice s-a terminat în acelaşi timp cu împăcarea marilor cnezi ai Moscovei şi Tverului şi cu numirea unui nou episcop al Tverului de către mitropolitul Moscovei, Alexii, după care cel din urmă împreună cu Chiprian vor pleca spre Pereiaslav[30]. După toate evenimentele având loc în prezenţa viitorului mitropolit al Kievului. Cât despre cauza includerii „oraşelor bulgare şi volohe" în aceeaşi *Listă*, Gr. Miheev consideră, că în faţa riscului supunerii directe a eparhiilor bulgare Patriarhiei de la Constantinopol conducătorii lor au preferat comuniunea cu mitropolia Rusiei, invocând în acest sens participarea episcopului Kirill de Asprokastron (Cetatea Albă – n.n.) în alegerea episcopului Smolenskului în

[29] T. Gemil. *Romanians and Ottomans in the XIVth–XVIth centuries*. Bucureşti: Editura Enciclopedică, 2009, pp. 89-90.
[30] *Полное Собрание Русских Летописей, том XV. Издание 2-е. Вып. 1. Рогожский летописец.* Петроград: 1922, стб. 105-106.

1345[31] şi precedentul hirotonisirii lui Theodorit şi Roman în calitate de mitropoliţi ai Lituaniei de către patriarhul de la Târnovo[32].

Versiunea lui Gr. Miheev explică în mod particular ordinea oraşelor şi pământurilor prezente în Listă, ele începându-se nu cu centrele urbane propriu-zis ruse, ci cu „oraşele bulgare şi volohe", în rândul cărora absentează în mod explicit orice localităţi ale Ţării Româneşti, pe care solia patriarhală nu a vizitat-o în cadrul deplasării sale spre nord[33]. Unirea în aceeaşi categorie a localităţilor de la sud de Dunăre cu cele din spaţiul carpato-pontic sugerează o unitate din punct de vedere ecleziastică a oraşelor din Bulgaria şi Moldova. Această idee a fost sugerată anterior de E. P. Naumov, care a subliniat eforturile Patriarhiei de la Constantinopol de a dezbina posesiunile Patriarhiei de la Târnovo prin subordonarea Vidinului şi a Dobrogei, iar după desfiinţarea celui de-al Doilea Ţarat al Bulgariei – a celorlalte centre ecleziastice bulgare independente. Însă explicaţia acestui fapt de către istoricul sovietic prin existenţa unei dependenţe temporare a bisericii bulgare faţă de cea moldoveană după numirea mitropolitului Ieremia, neacceptat de autorităţile domneşti, ca nou ierarh de Târnovo în august 1394 nu explică absenţa altor oraşe din Bulgaria de Nord (cu excepţia Vidinului şi Târnovului) în *Lista oraşelor ruseşti…* – apelarea la cazul începutului restructurării ecleziastice al acestor teritorii de Patriarhia de la Constantinopol poate fi uşor infirmat prin însăşi biografia mitropolitului Chiprian, fiind originar din acelaşi Târnovo şi, evident, cunoscător bun al organizării bisericeşti din Bulgaria[34]. În schimb, *Lista* ar fi putut cuprinde o perioadă dinaintea întemeierii Mitropoliei Ţării Moldovei, proces care a fost iniţiat pentru prima dată pe timpul domniei lui Petru Muşat şi care, la rândul său, a fost atribuit în istoriografia română contemporană intervalului anilor 1381-1386[35], deşi mai recent a fost propusă o datare mult mai timpurie a apariţiei Mitropoliei Moldovlahiei în 1375 sau puţin mai târziu, luându-se în consideraţie circumstanţele anulării autonomiei Episcopiei catolice de la Siret de către Ludovic I de Anjou

[31] W. Regel. *Analecta Byzantino-Russica*. Petropoli. Lipsiae: 1891, p. 55; В. Васильевский. *Записи о поставлении русских епископов при митрополите Феогносте в Ватиканском греческом сборнике*. В: Журнал министерства народного просвещения, 1888, № 225 (Февраль), с. 451. Prezenţa lui Kirill de Asporkastron la numirea noului episcop al Smolenskului nu sugerează numaidecât legături directe cu Patriarhia de la Târnovo, ţinând cont de menţiunea în vecinătatea sa imediată a Chiliei şi Licostomo în lista oraşelor supuse Patriarhiei de la Constantinopol din anii 1318-1323 (Miklošich F., Müller I. *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*. Vol. I. Vindobonnae: 1860, Akt LII, pp. 95-96).

[32] F. Miklošich, I. Müller. *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*. Vol. I. Vindobonnae: 1860, Akt CLVII, p. 350-351; Akt CLXXXV, p. 433.

[33] Григорий Михеев, *Список русских городов дальних и ближних* (podvinskij.jimdofree.com/список-русских-городов)(accesat: 12.11.2023)

[34] Е. П. Наумов. *К истории летописного «Списка русских городов дальних и ближних»*. В: Летописи и хроники. Сборник статей 1973 г. Москва: 1974, сс. 154-155.

[35] Şt. S. Gorovei. *Întemeierea Moldovei: probleme controversate*, ed. a 2-a. Iaşi: Editura Universităţii „Al. I. Cuza", 2014, p. 185.

tot în 1375[36], întemeiate anterior cu participarea directă a lui Laţcu, şi reluarea acţiunilor ostile a Coroanei maghiare faţă de principatul est-carpatic prin începutul campaniei militare a lui Władysław Opolczyk, guvernatorului numit de regele Ungariei în Halici, împotriva Moldovei[37].

În cazul veridicităţii datării *Listei oraşelor ruseşti*... propusă de Gr. Miheev, am putea să propunem un interval mult mai îngust al formării hotarului sud-estic al Ţării Moldovei – adică între anii 1369-1374, ceea ce ar însemna nu doar că statul românesc est-carpatic a atins litoralul pontic cu mult mai devreme de anii domniei lui Roman I[38], dar şi că adevăratul iniţiator şi beneficiar al preluării Bugeacului a fost nu altcineva decât Laţcu (1368-1374), fiul lui Bogdan I şi a cărui domnie coincide cu aceste evenimente majore din istoria timpurie a Ţării Moldovei. Apropierea lui Laţcu de papalitate şi întemeierea episcopiei de la Siret a întârziat procesul fondării unei structuri ecleziastice ortodoxe la răsărit de Carpaţi cu recunoaşterea Constantinopolului şi ar confirma indirect această versiune a evenimentelor[39], însă înainte de a susţine cu hotărâre o asemenea ipoteză, urmează să fie coroborate alte surse disponibile referitor la situaţia politică din spaţiul nord-vest pontic în anii 1360' şi 1370'.

După înfrângerea lui Kutlubuga, Hadjibey şi Dimitrie la Sinie Vodî în faţa lituanienilor, pentru stabilizarea situaţiei militare în regiune intervine hanul Abdallah, care s-a instalat pentru o perioadă la Şehr al-Djedid, de unde au apărut mai multe monede cu numele acestui lider al Hoardei de Aur. Aceste emisiuni se vor sfârşi în a doua jumătate a anului 1365, când Abdallah s-a retras în adâncul stepelor dintre Nipru şi Volga în cadrul luptelor pentru putere din interiorul hoardei. În schimb la Orheiul Vechi apar monedele de argint cu titlul *şeyh* în locul numelui hanului şi monedele cupru bătute în anul hegirei 768, ultimele purtând numele lui Kutlubuga, care probabil a fost iniţiatorul mişcărilor centrifuge faţă de Hoarda de Aur în spaţiul pruto-nistrean. Menţiunile lui Kutlubuga dispar pe monedele bătute între anii 1367-1369, ele fiind înlocuite de un nou tip de emisii, care sunt comun acceptate în istoriografia recentă ca aparţinând lui Dimitrie, celălalt dintre cei trei emiri tătari învinşi în Podolia de către lituanieni[40].

---

[36] V. Mărculeţ. Cu privire la începuturile Mitropoliei Moldovei. Noi consideraţii asupra datei întemeierii eparhiei moldovene. În: *Carpica,* XXXVII, 2008, pp. 241-244.

[37] Ş. Papacostea. Domni români şi regi angevini: înfruntarea finală (1370-1382). În: *Ibidem, Geneza statutului în evul mediu românesc. Studii critice. Ediţie adăugită*. Bucureşti: Ed. Corint, 1999, pp. 127-130, 132.

[38] DRH, A, I, doc. 2, pp. 3-4; doc. 3, pp. 4-5; doc. 4, pp. 5-6.

[39] Ş. Papacostea. Domni români şi regi angevini: înfruntarea finală (1370-1382*)*. În: *Ibidem*, *Geneza statutului în evul mediu românesc*. *Studii critice*. *Ediţie adăugită*. Bucureşti: Ed. Corint, 1999, pp 124, 126-127.

[40] Е. Николае. *Две монеты финальной стадии золотоордынского господства к западу от Днестра*. В: *Stratum plus,* № 6, 1999, p. 144; Idem, Monedele de cupru bătute în Oraşul Nou (Şehr al-cedid). În: *SimpozNumis*, 2003, p. 174-175; Idem, Monedele tătăreşti din tezaurul de la Săseni, raionul Călăraşi, Republica Moldova. În: *SimpozNumis,* 2007, p. 189.

În pofida opiniei exprimate de către Şt. Andreescu privind prezenţa ipotetică a lui Kutlubuga în Bugeac în 1386, alte acte genoveze emise în aceeaşi perioadă prezintă un tablou diferit al evenimentelor războiului Solkhatului (1386-1387). Conflictul dintre Caffa şi tătarii din Crimeea a fost provocat de apariţia în regiune a lui Bek-Bulat, unui pretendent la tronul Hoardei de Aur, care va reuşi să devină han mult mai târziu între anii 1391-1392. O notă din registrul Massariei în Caffa din 1 august 1386 îl aminteşte pe „*Dominus Becbolat Inperator*", precum şi pe „*Cotolbogha bey dominos de Sorcati*"[41]. Din această notă se observă evident faptul că Kutlubuga era stăpânul real al Solkhatului şi principala figură politică a tătarilor din Crimeea, neputând la acel moment să controleze teritoriile Bugeacului. Tot acelaşi Kutlubuga este cel care a încheiat pacea cu reprezentanţii genovezi pe 12 august 1387 în numele Hoardei de Aur, fiind numit în tratat „*Cotolbogha bey, dominus Solcatensis et brachii recti Imperii Gazarie… pro inclito et excelso domino domino Toctamis, imperatore dignissimo Tartarorum*" (cu alte cuvinte, oficialul tătar apare în calitate de stăpân al Solkhatului şi mână dreaptă a lui Toktamâş – n.n.)[42]. Aceste menţiuni paradoxale în documentele emise la Caffa este explicat de istoricul rus A. L. Ponomarev prin faptul că genovezii au fost forţaţi să aleagă între pretendentul neaşteptat şi hanul legitim al Hoardei de Aur, preferând iniţial prima variantă pentru a minimaliza pierderile economice imediate, dar păstrând în acelaşi timp constant legătura cu Kutlubuga, demnitarul lui Toktamâş, cu scopul normalizării cât mai rapide a relaţiilor cu autorităţile tătare legitime[43].

Pe lângă aceasta, Kutlubuga apare în calitate de stăpân al Crimeei în yarlâk-ul lui Toktamâş din 1382 şi în scrisoarea aceluiaşi han tătar adresat lui Władysław al II-lea Jagiełło (1386-1434) în 1393, iar fiul lui Kutlubuga, Elias-bey este amintit ca „domnul Solkhatului" în tratatul tătaro-genovez din 1381[44]. Astfel, Kutlubuga s-a retras din spaţiul pruto-nistrean în 1367 şi a supravieţuit perioada luptelor pentru putere în Hoarda de Aur, devenind o figură-cheie a administraţiei hanului Toktamâş şi neavând nimic în comun la acel moment cu situaţia politică din Bugeac în anii 1380'.

Cât despre Dimitrie, succesorul lui Kutlubuga pe malul drept al Nistrului, pe lângă faptul participării sale în bătălia de la Sinie Vodî se cunoaşte doar diploma acordată de regele Ungariei Ludovic I de Anjou din 22 iunie 1368 pentru braşoveni, în care se menţiona să nu se ia „tricesima pe care negusto-

[41] А.Л. Пономарев. *«Солхатская война» и «император» Бек Булат*. В: Золотоордынское наследие. Выпуск 2. Материалы второй Международной научной конференции «Политическая и социально-экономическая история Золотой Орды», посвященной памяти М.А. Усманова. Казань, 29–30 марта 2011 г., с. 20.
[42] *Ibidem*, p. 18.
[43] *Ibidem*, pp. 20-21.
[44] Ю.Е. Варваровский. *Улус Джучи в 60–70-е годы XIV века*. Казань: Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2008, с. 98.

rii domnului Dimitrie, principele tătarilor, sânt datori s-o plătească...”[45]. În cadrul istoriografiei române s-au exprimat mai multe opinii atât în ceea ce priveşte locaţia reşedinţei sale (propunându-se în calitate de versiuni Orheiul Vechi, Cetatea Albă sau Chilia)[46], cât şi a teritoriilor pe care Dimitrie le stăpânea[47]. Fapt cert conform datelor arheologice rămâne a fi sfârşitul emisiunii monedelor de argint în a doua jumătate a anului 1369, precum şi distrugerea centrelor de tip oriental de la Orheiul Vechi şi Costeşti în aceeaşi perioadă, după care dispar orice ale amintiri ale „principelui tătarilor” Dimitrie[48].

Cine a putut realiza o incursiune militară de o asemenea anvergură, după care dispar orice menţiuni a lui Dimitrie în calitate de „principe al tătarilor”? Excluzând alţi lideri tătari, care încă erau preocupaţi în cadrul luptelor pentru putere în Hoarda de Aur, patru jucători regionali vecini ţării lui Dimitrie au putut zdruncina situaţia în Bugeac: Regatul Ungariei, Ţara Moldovei, Marele Ducat al Lituaniei şi cnezatul Podoliei în frunte cu fraţii Koriatovici. Primul candidat poate fi exclus automat în virtutea prezenţei colaborării comerciale dintre cele două ţări conform diplomei lui Ludovic I din 1368, precum şi din

[45] *Documenta Romaniae Historica. D. Relaţii între Ţările Române*. Volumul I (1222-1456). Alcăt. şi coord.: Şt. Pascu, C. Cihodaru, K. G. Gündisch, D. Mioc, V. Pervain. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1977, doc. 49, p. 90.

[46] V. Spinei susţinea că reşedinţa lui Dimitrie ar fi fost la Orheiul Vechi; N. Iorga, I. I. Nistor, Gh. I. Brătianu şi C. C. Giurescu – la Cetatea Albă, iar I. Barnea şi Şt. Ştefănescu – la Chilia (V. Spinei. *Moldova în secolele XI-XIV*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982, p. 275; N. Iorga. *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. XXIV. Vălenii de Munte: Editura „Neamul Românesc”, 1912, p. 6; I. I. Nistor. Localizarea numelui Basarabiei în Moldova Transpruteană. În: *Anuarul Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice*, S. III, XXVI, 1943-1944, p. 4; Gh. I. Brătianu. Demetrius princeps Tartarorum (cca. 1360-1380). În: *Revue des études roumaines*, IX-X, 1965, pp. 45-46; C. C. Giurescu. *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea până în mijlocul secolului al XVI-lea*. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste Române, 1967, p. 202; I. Barnea, Şt. Ştefănescu. *Din istoria Dobrogei. Vol. 3. Bizantini, români şi bulgari la Dunărea de Jos*. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste Române, 1971, p. 151).

[47] N. Iorga, I. I. Nistor, Gh. I. Brătianu şi C. C. Giurescu au pledat pentru localizarea formaţiunii politice a lui Dimitrie în sudul Moldovei pe ambele maluri ale Prutului, V. Spinei – exclusiv în Basarabia, O. Iliescu, I. Barnea şi Şt. Ştefănescu propuneau în calitate de versiune Dobrogea, iar Ş. Papacostea considera prezenţa autorităţii lui Dimitrie atât în Dobrogea, cât şi la nord de Dunăre (N. Iorga. *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, XXIV. Vălenii de Munte: Editura „Neamul Românesc”, 1912, p. 6; I. I. Nistor. Localizarea numelui Basarabiei în Moldova Transpruteană. În: *Anuarul Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice*, S. III, XXVI, 1943-1944, p. 4; Gh. I. Brătianu. Demetrius princeps Tartarorum (cca. 1360-1380). În: *Revue des études roumaines*, IX-X, 1965, pp. 45-46; C. C. Giurescu. *Târguri sau oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea până în mijlocul secolului al XVI-lea*. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste Române, 1967, p. 202; V. Spinei. *Moldova în secolele XI-XIV*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1982, p. 275; O. Iliescu. Génois et Tatars en Dobroudja au XIVe siècle: l'apport de la numismatique. În: *Etudes byzantines et post-byzantines*, nr. 3, 1997, pp. 161-178; I. Barnea, Şt. Ştefănescu. *Op. cit.*, p. 151; Ş. Papacostea. La începuturile statului moldovenesc. Consideraţii pe marginea unui izvor necunoscut. În: *Studii şi Materiale de Istorie Medie*, VI, 1973, p. 55)

[48] Е. Николае. *Две монеты финальной стадии золотоордынского господства к западу от Днестра*. В: *Stratum plus*, №6, 1999, с. 144; L. Bătrâna, A. Bătrâna. *Biserica „Sfântul Nicolae” din Rădăuţi: cercetări arheologice şi interpretări istorice asupra începuturilor Ţării Moldovei*. Piatra Neamţ: Editura Constantin Matasă, 2012, p. 239.

cauza înfrângerii a două oşti maghiare lângă Severin şi Dâmboviţa în toamna anului 1368 împotriva Ţării Româneşti lui Vladislav I Vlaicu (1364-1377)[49].

Marele Ducat al Lituaniei putea manifesta un interes pentru capturarea Cetăţii Albe şi instaurarea monopolului său asupra tuturor drumurilor comerciale care legau Polonia de Marea Neagră, însă nu avea încă o oportunitate militară în acest sens: lituanienii au suferit un eşec major în Halici-Volânia în 1366, cedând practic toate teritoriile fostului cnezat în folosul regelui Cazimir al III-lea cel Mare[50]. În plus, garantarea monopolului asupra căilor comerciale de la Cracovia spre Marea Neagră era mult mai simplă şi eficientă prin cucerirea Galiţiei, decât prin lansarea unor campanii spre Bugeacul îndepărtat, ceea ce lituanienii au încercat de multe ori încă din 1340, când a murit ultimul cneaz al Halici-Volâniei, Boleslav-Iurie,[51] şi vor încerca din nou să-şi instaureze puterea aici în timpul campaniilor din 1370-1371, 1372 şi 1376-1377[52].

Cazul cnezatului Podoliei pare mult mai promiţător, însă la o analiză mai atentă a acţiunilor fraţilor Koriatovici apar îndoieli referitor la motivele posibile pentru a interveni în Bugeac: deşi aceştia au jurat credinţă regelui Poloniei după victoria sa asupra Lituaniei în 1366, iar Alexandr Koriatovici a obţinut pentru trecerea sa de partea polonezilor administrarea regiunii Volodymyr în Volânia,[53] politica lor externă poate fi caracterizată ca una extrem de oportunistă. După ce Cazimir al III-lea a murit în 1370 şi s-a început o nouă invazie lituaniană în Halici-Volânia în 1370, Koriatovicii nu declară război deschis rudelor sale, iar în actul emis mănăstirii de la Smotrycz din 17 martie 1375 Alexandr Koriatovici se întitula „cneaz şi domn al Ţării Podoliei”[54] – un semn al independenţei politice temporare din partea acestei ramuri a dinastiei Gediminizilor. Doar după ce soarta conflictului lituaniano-maghiar a devenit evidentă în urma victoriilor obţinute de dinastia angevină, fraţii Alexandr şi Boris Koriatovici au depus omagiul de vasalitate faţă de Ludovic I de Anjou pe 29 septembrie 1377[55]. După moartea acestui rege şi desfiinţarea unirii dinastice a Ungariei şi Poloniei, fraţii Koriatovici au participat în 1383 la atacul lituanienilor în frunte cu cneazul Liubart în Halici şi Volânia, luând cu asalt oraşele Kremeneţ, Olesko, Przemyśl, Horodło, Lopatin şi Sneatân[56]. Toate aceste mo-

[49] T. Gemil. *Op. cit.*, p. 87-88.
[50] В. Михайловський. *Еластична спільнота. Подільська шляхта в другій половині XIV - 70-х роках XVI ст.* Київ: Темпора, 2012, с. 50.
[51] Л. Войтович. *Княжа доба: портрети еліти*, Ін-т українознав. Ім. І. Крип'якевича НАН України; ЛНУ ім. І. Франка. — Біла Церква: Олександр Пшонківський, 2006, с. 668.
[52] Idem, *Польща, Мазовія, Литва та Угорщина у боротьбі за спадщину Романовичів*. В: Проблеми слов›янознавства. Вип. 59, 2010, сс. 63-64.
[53] В. Михайловський. *Ук. соч.,* с. 51.
[54] Л. Войтович. *Княжа доба: портрети еліти*, Ін-т українознав. Ім. І. Крип'якевича НАН України ; ЛНУ ім. І. Франка. Біла Церква: Олександр Пшонківський, 2006, с. 672.
[55] В. Михайловський. *Ук. соч.,* с. 53.
[56] *Ibidem,* p. 55.

mente importante în istoria politică a dinastiei Koriatovicilor accentuează nu doar reorientări foarte frecvente în politica lor externă, dar şi îndoielile privind posibilitatea unei aventuri militare riscante a cnezilor Podoliei împotriva tătarilor în Bugeac în contextul rivalităţilor polono-lituaniene.

Astfel, din toate variantele posibile rămâne analiza posibilei intervenţii a Moldovei lui Laţcu împotriva „ţării" lui Dimitrie în 1369. Această ipoteză ar putea explica câteva particularităţi ale domniei fiului lui Bogdan I, în primul rând – eforturile acestuia de a întemeia un episcopat catolic la Siret în 1370 şi de convertire la catolicism prin intermediul clericilor de origine poloneză[57]. Considerând diploma comercială a lui Ludovic I emisă în 1368, nu este exclusă posibilitatea unei cooperări economice, dar ulterior şi politice dintre Ungaria şi ţara lui Dimitrie. Acest fapt ar fi lăsat Moldova într-o poziţie foarte izolată şi vulnerabilă faţă de ambiţiile Coroanei maghiare de a restaura autoritatea sa la est de Carpaţi. Însă apropierea lui Dimitrie de Angevini era dezavantajoasă şi pentru Coroana polonă, care nu putea admite interferenţa maghiară pe drumul comercial moldovenesc, ce putea fi uşor transformat mai târziu într-un instrument de presiune împotriva Cracoviei. Acest fapt sugerează o nouă motivaţie la rolul intermediar al clerului polon în corespondenţa dintre Laţcu şi papalitate în 1370, stimulând o colaborare dintre Moldova şi Polonia pe temeiul securizării unei căi comerciale libere de posibilele intervenţii ale Ungariei, Lituaniei şi a aliaţilor acestora.

Astfel, tranziţia puterii politice în Bugeac a avut loc prin intervenţia militară directă a Moldovei împotriva ţării lui Dimitrie între anii 1369-1374 pe timpul domniei lui Laţcu. În rezultatul luptelor desfăşurate a avut loc distrugerea centrelor tătare de la Orheiul Vechi şi Costeşti, iar succesul militar al moldovenilor a dus la transformarea unui număr semnificativ de tătari în robi şi redislocarea lor în Ţara de Sus, unde urmaşii lor apar în acest nou statut conform actelor de danie al domnilor Moldovei pe parcursul secolului XV[58]. Determinarea statutului politic al Cetăţii Albe şi Chiliei în primii ani după căderea autorităţii tătare rămâne a fi însă o problemă – dacă în cazul oraşului de pe Nistru se poate admite instalarea directă a reprezentanţilor domniei aici, atunci situaţia din jurul Chiliei a fost una mult mai complexă şi merită o atenţie mai deosebită în cadrul unui studiu special consacrat acestei teme.

[57] C. Rezachevici, *Cronologia critica a domnilor din Ţara Românească şi Moldova: a. 1324 – 1881*. Vol. 1: Secolele XIV – XVI. Bucureşti: Editura Enciclopedica, 2001, p. 444.

[58] Aducem în acest sens doar câteva exemple de menţiuni a tătarilor în documentele interne moldovene pe timpul domniei lui Alexandru cel Bun: DRH, A, I, doc. 16, p. 23; doc. 30, pp. 42-43; doc. 31, pp. 44-45; doc. 61, pp. 88-89; doc. 75, pp. 109-110, doc. 99, pp. 146-147.